

Antropologie jdoucí za člověka až k biosémiotice: Eduardo Kohn, *How Forests Think*

Petr Gibas

Kohn, Eduardo. 2013. *How Forests Think: Toward an Anthropology Beyond the Human*. Berkeley: University of California Press.

Eduardo Kohn ve své knize *How Forests Think* představuje svou vizi, kam by se antropologie mohla posunout, pokud by se otevřela tématům mimolidského (non-human). Teoreticky hutná, ale přitom čtivě napsaná kniha, s důrazem na etnografický detail, je ukázkou nové antropologie, jdoucí za člověka (anthropology beyond human). Nové proto, že je postavena na specifické ontologii a z ní vycházející epistemologii, vymezující se vůči klasickým omezením oboru. Kohn sám nutnost antropologie jdoucí za člověka ukazuje na skutečnosti, že „jak etnograficky poznáváme mimo-lidské, vyvstávají do popředí jistě zvláštní fenomény, a tyto fenomény zdůrazňují a v rámci procesu [svého vyvstávání] též osvětlují některé z základních vlastností světa, ve kterém žijeme“ (Kohn 2013: 22).

Odtud plyne Kohnovo zaměření na etnografii, ale i snaha přestavět základní kameny antropologie jakožto oboru přesunem důrazu a obměnou antropologického východiska. Empirický základ Kohnovy knihy představuje jeho dlouhodobý a stále probíhající výzkum v ekvádorské Amazonii mezi obyvateli hovořícími kečuánsky (Runa simi). Dlouhodobě se Kohn zaměřuje na způsoby, jak lidé prales obývají a jak utvářejí a udržují vztahy s jednotlivými bytostmi pralesa. V knize odkazuje především na svůj opakovaný pobyt ve vesnici Ávilla, nacházející se na horním toku řeky Napo. Pozicí, ze které Kohn buduje svou ontologii jdoucí za člověka, je ontologie, která kombinuje perspektivismus (Eduardo Viveiros de Castro 1998, 2009 a Philippe Descola 2005, viz též Descola 2012) a sémiotiku Charlese S. Pierce a její reformulaci v pracích Terrence W. Deacona (1997, 2012). Perspektivismus vychází z představy, že všechny bytosti, které obývají tento svět, považují samy sebe za bytosti lidské a chovají se podle toho – vnímají svět z lidské perspektivy a to, co je odlišuje od lidí, není (jako v západním

pojetí) jejich podstata (tedy jejich odlišnost ontologická), ale způsob, jak je lidská duše vtělena, forma, ve které se nachází.¹

Přesun důrazu směrem k Piercovi umožňuje Kohnovi změnu perspektivy, která vnímá lidské a mimolidské jako ontologicky odlišné a která se promítá i do obecného nastavení i praktikování antropologie. Aby bylo možné takovou změnu perspektivy provést, je podle Kohna potřeba „provincializovat jazyk“ a vymanit tak antropologii z omezení, která plynou ze saussurovského nastavení antropologie. Saussurovské pojetí jazyka klade hlavní důraz na symbolické nazírání světa plynoucí z povahy znaku, který je charakterizován arbitrárním vztahem mezi označovaným a označujícím. Antropologie je dlouhodobě ve vleku saussurovského pojetí jazyka a tedy i reprezentace, již obecně vnímá jako čistě lidskou záležitost a rozumí pod ní zejména reprezentaci symbolickou.

Provincializace jazyka představuje pro Kohna možnost odvrhnout představu, že jazyk a symbolické nazírání světa jsou jediným možným či přinejmenším takovým způsobem jeho reprezentace, na který by se antropologie měla přednostně zaměřit. Piercovo pojetí znaku je na rozdíl od saussurovského širší, protože zachází i se znaky postavenými na jiném než arbitrárním vztahu mezi označujícím a označovaným, kdy kromě symbolu přiznává schopnost reprezentace také ikonu a indexu. Právě Piercovo širší pojetí znaku a semiózy umožňuje Kohnovi přesunout pozornost k procesu značení jako takovému, který jde nad rámec symbolického. Provincializace jazyka, připuštění možnosti, že jazyk jako symbolický systém založený na arbitrárním vztahu označujícího a označovaného není jediným či nejdůležitějším způsobem reprezentace světa, umožňuje Kohnovi semiózu rozšířit za hranice symbolického k takovým způsobům reprezentace, které jsou společné všem formám života – ikonickým a indexikálním.

Takto nastavená antropologie se pak již nutně nemusí (a ani nemůže) věnovat pouze lidskému, ale měla by se podle Kohna zaměřit na semiózu (proces označování) v celé šíři a bohatosti, protože to, co je specificky lidské (symbolické pojmání světa), vyvstává z kontinua semiózy, je jím umožňováno, předformováno a obklopováno. Výsledkem procesu značení je reprezentace, ať již ukotvená v ikonu, indexu či symbolu, která je rozkročena mezi minulostí, přítomností a budoucností. A jak píše Kohn, „my lidé nejsme jediní, kdo myslí s ohledem na budoucnost prostřednictvím jejího re-representování v přítomnosti. Činí tak všechny živé subjekty, ač různým způsobem. Reprezentace, účel a budoucnost jsou součástí světa – a nikoli pouze té jeho části, kterou vymezujeme jako lidskou mysl“ (ibid.: 41). Proto je třeba znovu promyslet, co je vlastně pro antropologii semióza, aby antropologie mohla začít „vypovídat o světě způsobem, který uznává, ale zároveň jde za lidsky specifické způsoby vědění“ (ibid.: 60).

1 Viveiros de Castro, jako hlavní představitel perspektivismu, vychází stejně jako Kohn z etnografie Amazonie a specifických způsobů, jak lidé obývají prales a vstupují do vztahů s jeho ostatními obyvateli (k perspektivismu viz např. Škrabáková 2014).

Výsledkem takovéto konstrukce je přijetí faktu (které je pro Kohna nejen výsledkem, ale i východiskem), že život a proces značení představují dvě strany téže mince. Jinými slovy, život je semióza a semióza je živá, jednotlivé životy (živé organismy) a myšlenky (instance procesu semiózy) jsou „živými myšlenkami“, či lapidárněji řečeno, „život je jedinečný: život myslí, kameny nikoli“ (ibid.: 100). A tak Kohn, s odkazem právě na Deacona, diskutuje způsob, jakým mravenečník v pralese reprezentuje (prostřednictvím tvaru svého čenichu) geometrii mravenišť nebo mravenci reprezentují způsob vidění netopýřů či ptáků, a prostřednictvím etnografie – zaměřené nejen na lidi v pralese, ale na prales jako takový a na dynamismy, z nichž sestává – rozkrývá komplexitu pralesa a logiku toho, jak prales jako neustálý proces značení myslí. A právě díky své komplexitě a bohatosti svého života a jeho provázanosti je prales ideálním terénem pro antropologii jdoucí za člověka způsobem, který otevírá Eduardo Kohn.

Kohnova kniha je hutná i čtivá zároveň a jeho přístup rezonuje (a dle autorových slov se snaží i překračovat jejich limity) s dalšími (post)přístupy ve společenských vědách, které otevírají jednotlivé disciplíny mimolidskému. Problém celé knihy pro mě nicméně spočívá v paradoxním (ne)otevření antropologie. Kohn na jedné straně vypracovává velmi sevřenou, koherentní a ohraničenou ukázkou antropologie jdoucí za člověka, ale na druhé straně k ní vlastně již není co dodat. Při čtení a po přečtení knihy jsem měl intenzivní pocit, jako by antropologie jdoucí za člověka zazářila velmi jasně právě v tomto neuvěřitelně důkladně promyšleném a argumentovaném textu, a pak se uzavřela do sebe a zhasla. Po přečtení je vše krystalicky zřejmé, cesty jsou prošlapány, argument vystavěn, problémy vyřešeny – všechno se zdá najednou jasné. Ale lze někde pokračovat? Jinými slovy: je kam antropologicky pokračovat, nebo je pouze možné opakovat (byť třeba v jiném terénu), co již Eduardo Kohn vypracoval, a znovu odhalovat a na etnografických datech dokládat, že život je semióza, a tuto semiózu odhalovat, zpřítomňovat?

Kohnova kniha je pro mě ukázkou oné velké teorie, která sama sebe vyčerpávajícím způsobem vykládá a re-prezentuje (sic). Právě díky své krystalické čistotě a koherenci, díky své dokonalosti je uzavřená. S ohledem na vlastní sevřenost je do značné míry paradoxem, že v pozadí celé Kohnovy práce leží volání po otevření se, rozevření antropologie semióze v celé její podobě. Jaké důsledky však takový krok může antropologii přinést? Tím hlavním, co ale v knize nezazní, je skutečnost, že takto nastavená antropologie jdoucí za člověka je postavena na stejných základech jako dnes již velmi solidně rozvinutá a bouřlivě se rozvíjející biosémiotika. Jde o část teoretické biologie, jejímž cílem je vytvořit takovou syntetickou biologickou teorii, která umožňuje nově vysvětlit, jak se život vyvinul prostřednictvím nejrůznějších forem komunikace a značení (pro seznámení s konkrétní tematikou viz např. Rattesepp a Bennett 2012 či časopis *Biosemiotics*), a která je velmi aktivní i v Česku (např. na Katedře filozofie a dějin přírodních věd PŘF UK; viz Markoš

2010). Biosémiotika, založená na Piercově pojetí semiózy, vychází z předpokladu, že „procesy značení per se a procesy života jsou úzce a nerozborně propojeny“ (Kull et al. 2009: 168), a stanovuje premisy shodné s Kohnovými: život je semiotický, ne-život není; funkce, agency a „já“ jsou úzce propojeny; organismy (Kohnovy „živé myšlenky“) tvoří vlastní umwelts; atd. (viz Kull et al. 2009).

Při čtení Kohnovy knihy se tak nelze ubránit dojmu, že antropologie jdoucí za člověka se vlastně včleňuje jako specifický případ do biosémiotiky, popřípadě biosémiotiku jako svůj specifický případ pohlcuje. V tom by v zásadě nebyl problém, konečkonců disciplíny a jejich hranice jsou otázkou neustálého (sociálně, historicky a politicky) podmíněného vyjednávání. Problém je spíše v tom, nakolik jsou antropologové schopní (trénování, vzdělání) promlouvat s kvalitou a dostatečným vzhledem o biosemióze. Nejslabší místa v Kohnově knize jsou pro mě právě ta, kde promlouvá o ekologii a etologii pralesa, pasáže často mechanisticky darwinisticky a zároveň s nádechem redukce vycházející z interpretace odborných interpretací (povětšinou Terrence Deacona, na němž v tomto ohledu Kohnova antropologie jdoucí za člověka naprosto závisí). Ale jak mohou antropologové a antropoložky důvěryhodně otevřít antropologii biosemióze v celé šíři, od člověka, přes mravečnicka a netopýrů až k vnitrobuněčné semióze? Je antropologie biosémiotikou? Nebo biosémiotika antropologií? A je to vůbec pro antropologii (například českou) žitelná varianta? Potřebuje antropologie jednoznačné ontologické odpovědi a definice („život je semióza“) pro svůj další zdárný rozvoj? A tak pro mě možná – právě díky podobným otázkám, na které neznám odpovědi – byly nejzajímavější ty pasáže z Kohnovy knihy, jež se záměrně vydaly za semiózu, zejména v poznámkách o formě, kterou nabývá svět pralesa v určité historické (sociálně, kulturně, politicky, ekonomicky nastavené) situaci jaksi sám od sebe a která se kombinuje z forem různých řádů (struktury toků, prostorové diferenciaci druhového bohatství, na to navázané druhy a způsoby exploatace pralesa a lidí v něm). Možná že prales je víc než semióza. Možná že jádro mimolidského, a tedy i antropologie jdoucí za člověka, leží za semiózou. Právě z těchto důvodů by mi antropologie, která by šla za „antropologii jdoucí za člověkem“, byla bližší než biosémioticky ukotvená, sevřená a krystalicky jasná antropologie zkoumající živoucí semiózu. I proto, že o biosemióze toho můžeme jako antropologové – třeba i na základě našich etnografií – možná hodně odhalit, avšak s ohledem na naše disciplinární zakotvení také mnoho zamlčet a nezjistit. Uzavřít antropologii mimolidského do zájmu o biosemiózu, jako to činí Kohn, tak může být na jednu stranu produktivní, na druhou však i výrazně limitující.

BIBLIOGRAFIE

- Descola, Philippe. 2012. "Beyond Nature and Culture: Forms of Attachment." *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 2 (1): 447–471.
- . 2005. *Par-delà nature et culture*. Paris: Gallimard.
- Kohn, Eduardo. 2013. *How Forests Think: Toward an Anthropology Beyond the Human*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Kull, Kalevi, Terrence Deacon, Claus Emmeche, Jesper Hoffmeyer and Frederik Stjernfelt. 2009. "Theses on Biosemiotics: Prolegomena to a Theoretical Biology." *Biological Theory* 4 (2): 167–173.
- Markoš, Anton. 2011. "Hermeneutics by the Living." *Biosemiotics* 4 (2): 119–125.
- Rattasepp, Silver, and Tyler Bennett, eds. 2012. *Gatherings in Biosemiotics*. Tartu: University of Tartu Press.
- Škrabáková, Ludmila. 2014. "Amerindian Perspectivism and the Life of Plants in Amazonia." In *Non-Humans in Social Science: Ontologies, Theories and Case Studies* edited by Karolína Pauknerová, Marco Stella, Petr Gibas et al., 165–186. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Viveiros de Castro, Eduardo. 1998. "Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism." *The Journal of the Royal Anthropological Institute (N. S.)* 4 (3): 469–488.
- . 2009. *Métaphysiques cannibales: Ligne d'anthropologie post-structurale*. Paris: Presses universitaires de France.

Petr Gibas

petr.gibas@soc.cas.cz

Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

<http://www.soc.cas.cz>